

Ante Starčević u ustaškoj propagandi 1941 – 1945.

Usprkos tomu što je tijekom 1930-ih godina nastojao izgraditi nadstranačku koncepciju borbe za neovisnu hrvatsku državu, pa je u skladu s time posezao za simboličkom vrijednošću ideologa i političara koji su pripadali raznim strankama, a napose za likom Stjepana Radića i brata mu Antuna, ustaški je pokret kroz usta svojih prvaka i propagandista neprekidno isticao kako svoje prave korijene vidi u pravaštvu. Zato je Ante Starčević, za čijim su imenom posezali i pristaše drugih stranaka i pokreta, od komunista do nacionalsocijalista, i prije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske bio stalni rekvizit ustaške propagande. Nakon njezina proglašenja ustaško pozivanje na Starčevića postalo je još intenzivnije, a nije se manifestiralo samo u novinstvu i publicistici nego i u podizanju spomenika, imenovanju naselja, podržavljenju zagrebačkoga Starčevićeva doma, prisvajanju autorskih prava na njegova djela i nizu sličnih poteza. Smatrajući da mu osnovno državnoopravno ostvarenje, proglašenje države, daje pravo ne problematizirati odnos slobodarske starčevićanske ideologije i naglašeno autoritarne prakse, ustaštvo je sebe proglašavalo praktičnom primjenom starčevićanstva u konkretnim vojnopolitičkim okolnostima. U ovom tekstu, koji je dio šire studije o ustaškom odnosu prema Starčeviću i starčevićanstvu, sažeto se prikazuje odnos koji je državna propaganda Nezavisne Države Hrvatske njegovala prema njemu i njegovu djelu.

„Starčević je bio Učitelj i Mesija, koji nije došao sa nekim novim bogovima i evanđeljima. On je došao samo da razradi, da iznese na svijetlo sve ono, što je hrvatski narod od vajkada imao i sačuvao; on je došao, da ispod pepela razmaše i raspuše žeravicu, koja tamo tinja stoljećima i čeka svoju domaćicu i svoje vrijeme; on je došao u tisućgodišnje dvorove svoje domovine, na kojima nijesu prozori već stoljećima otvoreni, pa je teška zapara, vlaga i otrovni plin prijetio, da će pogušiti stanovnike i upropastiti dvore...“

Mile Budak (1934)¹

¹ BUDAK 1934: 51.

Uvod

Kao prvak jedne od središnjih hrvatskih političkih stranaka u drugoj polovici 19. stoljeća, rodonačelnik hrvatske nacionalnointegracijske ideologije te simbol, pa i personifikacija hrvatske težnje za neovisnom državom, Ante Starčević je i nakon smrti ostao svojevrsna mjera stvari na hrvatskoj političkoj pozornici odnosno lik koji polarizira duhove i u odnosu na koji se ti duhovi oblikuju i svrstavaju. U tom je smislu bitno utjecao ne samo na one koji su se proglašavali njegovim baštinici-ma i nasljedateljima (pa makar to ne bili ni po čemu, čak ni po proklamiranim ciljevima svoje političke borbe) nego i na one koji su negirali i obezvjeđivali i njega i njegovo djelo.

Ovim člankom, koji je dio neobjavljene šire studije, želi se prikazati i raščlaniti poimanje Starčevića i pravaške misli u djelima ustaških prvaka i ideologa te mjesto i uloga koju je pravaštvo dobilo u propagandnom sustavu i praksi Nezavisne Države Hrvatske (1941 – 1945). Tema nije ni nova ni nepoznata, ali u historiografiji ipak nije cjelovitije obrađena. Doticali su je mnogi koji su se bavili poviješću pravaške misli, a dakako i autori koji su pisali o razdoblju Nezavisne Države Hrvatske, napose oni koji su posebnu pozornost posvećivali kulturno-političkim temama, novinstvu i ustaškoj propagandi. Noviji su radovi u određenoj mjeri napustili krajnje pojednostavljeno tumačenje jugoslavenske historiografije komunističkoga doba, koja je općenito zastupala gledište da je ustaštvo posvemašnja zloupotreba, pa i negacija starčevićanske misli.

Dok se ta ocjena u ublaženoj formi ipak zadržava u djelima niza autora, odnos starčevićanske misli i ustaštva u velikoj je mjeri bio i ostao instrumentom kasnije, pa i današnje političke propagande u kojoj se, kako u Hrvatskoj, tako i izvan nje (navlastito u srpskoj publicistici), zbog ideološko-političkih interesa hoće uspostaviti izravna, čak i uzročno-posljedična veza između Starčevićeva djela i prakse autoritarnoga ustaškog režima. Zato se nerijetko susreću interpretacije u kojima protivnici pravaške ideologije proglašavaju Starčevića duhovnim ocem i inspiratorom hrvatskih (ustaških) zločina u Drugome svjetskom ratu (koji se potom izmišljaju i multipliciraju), dok se s druge, suprotstavljene strane, ustaštvo nastoji ekskulpirati od svih zločina upravo tumačenjem da ono predstavlja praktičnu primjenu slobodarske Starčevićeve misli u krajnje skučenim i nepovoljnim ratnim okolnostima. Ma koliko bile suprotstavljene i po nadahnuću i po ciljevima, te se krajnosti približuju, kao što se krajnosti i inače znaju približiti.

Ovom raspravom žele se prikazati i protumačiti poveznice između Starčevićeva djela i ustaštva. To je nemoguće ako se nema na umu da su Ante Starčević i pravaštvo i u prvoj polovici 20. stoljeća imali posebno mjesto i ulogu u propagandi raznih stranaka te pokreta u Hrvatskoj. Tek je u tom kontekstu moguće cjelovitije prikazati odnos koji su prema njima imali ustaško novinstvo i publicistika. Zbog

prevelika opsega ispušten je pregled pisanja emigrantskih i domovinskih ustaških i proustaških publikacija o Starčeviću u razdoblju prije proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, pa se članak bavi samo razdobljem nakon toga.

Iz pravaške je propagande ustaštvo preuzelo Starčevićev kult

Zbog njegove spomenute važnosti i simboličke uloge, za Starčevićem se pred kraj dvadesetih te tijekom tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća, u vrijeme snažne svjetonazorske i ideološke polarizacije na europskoj te nacionalno-političke na hrvatskoj razini, u propagandnoj borbi posezalo s raznih, pa i suprotstavljenih strana hrvatskoga političkog spektra. Njegovim izravnim baštinicima nazivali su se pristaše nekadašnje Hrvatske stranke prava, nerijetko su se na njega znali pozvati i sljedbenici Radićeve odnosno Mačekove Hrvatske seljačke stranke, a pred kraj 1930-ih godina Starčevića su tobožnjim zagovornikom rasnoga tumačenja povijesti (pa u tom smislu i Hitlerovim pretečom) posve neosnovano počeli proglašavati rasni teoretičari poput Stjepana Buća te malobrojni hrvatski nacionalsocijalisti.

Početak 1930-ih, a osobito od sredine tog desetljeća, tj. od vremena kad su se Komunistička internacionala i Komunistička partija Jugoslavije počele otvoreno i žustro zalagati za učvršćenje i preuređenje Kraljevine Jugoslavije kao dijela sustava obrane od Njemačke odnosno njemačko-talijanskog saveza, Ante Starčević i Eugen Kvaternik postaju sastavnim dijelom i komunističke propagande. U njoj pravaška simbolika ima višestruku ulogu. S jedne je strane važan njezin protunjemački odnosno protugermanski naboj, s druge je na cijeni osobito Starčevićev protuklerikalizam. Njime se i sada, nekoliko desetljeća nakon njegove smrti, žele paralizirati katoličke protukomunističke filipike te umanjiti društvena uloga Katoličke crkve. Istodobno se upotrebom Starčevića i Kvaternika pokušava dokazati da je internacionalističko nadahnuće Lenjinovih i Staljinovih sljedbenika izraz isprazne protukomunističke propagande, a da su komunisti u stvarnosti najbolji i najiskreniji rodoljubi. U njihovoj se propagandi na primjeru Pučke fronte i Španjolskoga građanskog rata istodobno hoće pokazati da su komunisti mirotvorni kozmopoliti demokratskog nadahnuća.

Tijekom svih tih godina ustaška je propaganda brižno njegovala kult Starčevića i Kvaternika. Taj je kult prirodno preuzet iz pravaške propagande, jer su mnogi istaknuti članovi ustaškoga pokreta, pa i sâm njegov Poglavnik, stasali u pravaškim redovima. Utemeljitelji Stranke prava su, prema tumačenju ustaške propagande, iz duše hrvatskog naroda izvukli i formulirali aksiome i dogme prema kojima se mora vrednovati svaki politički potez. U tome nema bitne sadržajne razlike između emigrantske i domovinske grane ustaškog pokreta i Hrvatskog domobranstva kao njegova svojevrsnoga legalnoga krila koje djeluje u nizu europskih i prekomorskih zemalja.

Iako su okrenute ponajprije informiranju strane javnosti, a u manjoj mjeri i mobiliziranju hrvatskog iseljeništva, ustaške emigrantske novine i brošure često spominju pravaške ideologe kao svoje uzore i putokaze. Proustaške i ustaške domovinske publikacije, okrenute domovinskoj publici koja je po prirodi stvari izloženija propagandnom djelovanju drugih hrvatskih političkih snaga, napose onih okupljenih oko Mačeka, još češće, ustrajnije i dosljednije inzistiraju na ideološkom odgoju svojih čitatelja i pristaša, praveći pritom – usprkos povremenom verbalnom prisezanju na baštinu braće Radić i politički kapital koji su namrli Stjepan Radić i druge žrtve skupštinskog atentata iz 1928. – sasvim jasne razlike prema mačekovskom reformizmu i pacifizmu.

Proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. ustaški pokret – koji će odmah faktično, a uskoro i formalno prerasti u jedinu dopuštenu političku organizaciju u državi – došao je u prigodu još obilnije koristiti Starčevićovo ime. Trebalo je pritom, doduše, zatomiti protunjemačku Starčevićovu notu, ali već od prvih dana postojanja nove države njezina se uspostava u tisku slavi kao pobjeda Starčevićeve misli, pa će jedva biti dana da Starčević nije spomenut u nekima od brojnih novina i časopisa. Njegov kult, dakako, nije dozezao kult Poglavnika Pavelića – kojemu se odmah počelo kaditi na sve strane, često i vrlo neukusno, s neskrivenim sluganskim tonom – a u mnogim je slučajevima bilo očito da se Starčevića časti kako bi se moglo pohvaliti Pavelića, jer: da bi učenik bio velik, ne smije ni učitelj biti mali. No, ipak je Starčević slavljn kao nikad ranije: njegov lik (kao portret, fotografija nadgrobnog spomenika ili fotografija poprsja odnosno skulptura koje su izradili razni hrvatski umjetnici) nalazi se na više od trideset naslovnica hrvatskih novina i časopisa,² a bibliografija tekstova koji se njime bave ili poimence spominju njegova djela i njegov utjecaj, jamačno bi zahtijevala odeblju knjigu.

Pisalo se, dakle, o njemu i o Eugenu Kvaterniku skoro svakodnevno, ne jednom i u više priloga objavljenih u istome broju novina i časopisa, ali ipak najčešće usput, vrlo često tek prigodno. Povremeno je bilo priloga koji su nastojali sustavnije prikazati Starčevićev ideološki i nacionalno-politički sustav te ga smjestiti u međunarodni politički kontekst njegova, ali i ondašnjega doba,³ kao i priloga koji su dokumentirali

² Toliko sam ih nabrojio prelistavajući samo dio periodike iz tog doba, ali je taj uzorak sasvim dovoljan za zaključak da nitko od njega nije dobio veći prostor na naslovnicama novina i časopisa, osim A. Pavelića.

³ M. LORKOVIĆ, „Hrvatski narod je razumio jezik Oca Domovine“, *Hrvatski radio-list*, 1/1941., br. 1, 13. VI. 1941., 11., 13; „Dr. Ante Starčević i društovna pitanja“ (predavanje Mile Starčevića, *HN*, 3/1941., br. 211, 13. IX. 1941., 6; „Ante Starčević – preteča duha Nove Europe. Talijansko novinstvo o Ocu Domovine i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *HN*, 3/1941., br. 231, 3. X. 1941., 6; (nd), „Dr Ante Starčević kao filozof i književnik“, *HN*, 3/1941., br. 267, 9. XI. 1941., 12; Josip MAČEK, „Ustaštvo – samorodan pokret“, *Hrvatski krugoval*, 1/1941., br. 25, 7. XII. 1941., 15; R. LATKOVIĆ, „Starčevićeva revolucija“, *Hrvatska smotra*, 10/1942., br. 2, veljača 1942., 84–91; T. M. [MORTIGLIJA], „Otac Domovine dr. Ante Starčević“, *Hrvatski*

njegov životopis i životopise njegovih suradnika.⁴ On je proglašavan putokazom svakom Hrvatu,⁵ a u priručniku za politički i etički odgoj hrvatskoga vojnika naveden je na prvome mjestu (Kvaternik je na drugome!) među „uzorima hrvatskim domobranima u ljudskoj i hrvatskoj požrtvovnosti“.⁶ Tumačilo se: „Da jedan Hrvat bude dobar, vrijedan i u svakom pogledu uzoran domobranski starješina, nije dovoljno samo nazvati se častnikom, dočastnikom i t.d. već se za ovaj viteški i častni poziv treba prije svega roditi, pa idejno u starčevićanskom i ustaškom duhu odgojiti.“⁷ Izbor Starčevićevih misli (popraćen fotografijom) uvršten je i u *Domobranski priručnik za 1942. godinu*,⁸ a njemački je poslanik Siegfried Kasche izvješćivao Berlin da mu je vojskovođa Kvaternik istaknuo kako se Antunovo slavi u čast dva najveća sina Hrvatske, Ante Starčevića i Ante Pavelića, pri čemu da je hrvatsko domobranstvo preuzelo Starčevićovo geslo „Sve za domovinu, ništa za sebe!“⁹

Svojim promicateljem i svojevrsnim zaštitnikom znali su ga proglašavati i profesionalni cehovi odnosno struke,¹⁰ a isticane su njegove književne vrline i osobito njegova borba za hrvatski jezik te njegove zasluge za očuvanje hrvatskoga

---

krugoval, 2/1942., br. 8, 22. II. 1942., 3; V. Š., „Od Žitnika do Šestina. Životni put Ante Starčevića“, *Hrvatski krugoval*, 2/1942., br. 8, 22. II. 1942., 10–11; Ljudevit ZIMPERMAN, „Bit Desetog travnja“, *Spremnost*, 1/1942., br. 8, 19. IV. 1942., 1; A. ORŠANIĆ, „Duh starčevićanstva u svijetlu europskog nacionalizma“, *Hrvatska smotra*, 10/1942., br. 5, svibanj 1942., 271–284; B. JURISIĆ, „Stranka prava usvaja Starčevićev duh“, *Spremnost*, 1/1942., br. 16, 14. VI. 1942., 1–2; Milivoj MAGDIĆ, „Dva hrvatska pokoljenja“, *Spremnost*, 1/1942., br. 17, 21. VI. 1942., 2; Munir ŠAHINOVIĆ EKREMOV „Osebjunost hrvatskog kulturnog razvitka“, *Spremnost*, 1/1942., br. 40, 29. XI. 1942., 2; Fedor BREITENFELD, „Krivulja razvitka hrvatske državne misli“, *Spremnost*, 1/1942., br. 44–45, 24. XII. 1942., 7. (članak je prenio i *Prosvjetni život*, 2/1943., br. 7–8, siječanj–veljača 1943., 33–34); I. ORŠANIĆ, „Starčevićev primjer. Uz 47. obljetnicu smrti“, *Spremnost*, 2/1943., br. 53, 28. II. 1943., 1–2; V. RIEGER, „Društveni nazori Ante Starčevića“, *Hrvatska smotra*, 11/1943., br. 7–10, srpanj–listopad 1943., 447–452.

⁴ (-ja), „Spomenice, poslanice i čestitke Otcu Domovine. Zatočniku prava hrvatskoga. Neobjavljeni i nepoznati dokumenti naše političke povjesti“, *Spremnost*, 1/1942., br. 16, 14. VI. 1942., 3; Stjepan KRIVOŠIĆ, „Školovanje Davida Starčevića. Neobjavljeni podatci iz Nadbiskupskog arhiva“, *Spremnost*, 1/1942., br. 29, 13. IX. 1942., 7; S. KRIVOŠIĆ, „Romualdo Kvaternik i „ilirizam“, *Spremnost*, 1/1942., br. 34, 18. X. 1942., 9; Marija KUMIČIĆ, „Posljednji časovi Ante Starčevića“, *Hrvatska smotra*, 12/1944., br. 3–4, ožujak–travanj 1944., 114–123; B. POPARIĆ, „Nekoliko uspomena na Eugena Kumičića“, *Hrvatska smotra*, 12/1944., br. 5, svibanj 1944., 246–250.

⁵ (v-a), „Dr. Ante Starčević – putokaz svima Hrvatima“, *Prosvjetni život*, 2/1943., br. 9–11, ožujak–svibanj 1943., 143–144. (preneseno iz *HN*, 5/1943., br. 669, 28. II. 1943.)

⁶ KVATERNIK 1941: 119–132.

⁷ MAREVIĆ 1942: 1.

⁸ „Misli Oca Domovine Dra Ante Starčevića“, *Domobranski priručnik za 1942. godinu*. Izdaje Novinski odsjek Ministarstva hrvatskog domobranstva, Zagreb, 1942., 146–147.

⁹ KRIZMAN 1980: 340.

¹⁰ „Dr. Ante Starčević u obranu odvjetnika“, *Odvjetnik. Organ Odvjetničke komore u Zagrebu*, 15/1941., br. 5–7, svibanj–lipanj–rujan 1941., 102–105.

jezičnog i nacionalnog identiteta.¹¹ Slavljen je njegova skrb za hrvatskog seljaka i radnika,¹² a praktično nezaobilazan je u raspravama o hrvatstvu bosansko-hercegovačkih (i sandžačkih) muslimana te o pripadnosti Bosne Hrvatskoj. Pisalo se o njegovu odnosu prema islamu¹³ i tvrdilo da je „sanjao o džamiji u Zagrebu“,¹⁴ pa je u mnogim tekstovima i bilješkama o njezinoj gradnji – zapravo preuređenju Doma likovnih umjetnika – isticano kako se time ostvaruje davnašnji Starčevićev san.¹⁵ Skoro svaki ozbiljniji prikaz njegova djela spominjao je onaj naputak pristašama Stranke prava da je vjera stvar duševnosti i da se po vjeri ne dijeli nijedan narod, a skoro svaka od njih uključivala je i poznatu Starčevićovu misao da „muhamedovci Bosne i Hercegovine s turskom, muhamedanskom pasminom ne imaju ništa; oni su hrvatske pasmine, oni su najstarije i najčistije plemstvo, što ga Europa ima“.¹⁶ Kad je osnovana Hrvatska pravoslavna crkva, i strano je novinstvo – nesumnjivo nadahnuto zagrebačkim odnosno hrvatskim izvorima – znalo isticati kako su time ostvarene davne zamisli Ante Starčevića i Eugena Kvaternika.¹⁷

Osobito brojni bili su napisi o njemu i Eugenu Kvaterniku prigodom obilježavanja obljetnica njihova rođenja ili smrti. Osim dnevnoga tiska, o tome je posebnu skrb vodio stranački *Ustaša* koji bi donosio seriju priloga, ilustracija i osvrti. Tada su – kako pokazuje „razpored Hrvatskog krugovala“, objavljivan u svakom broju časopisa *Hrvatski krugoval* – o njima držana i prigodna radijska predavanja, a Starčevića se od 1941. obiljem tekstova gotovo u svim novinama i časopisima slavilo i o 13. lipnju, blagdanu sv. Antuna. Taj su blagdan, naime, starčevićanci (frankovci) još koncem 19.

¹¹ Adolf Bratoljub KLAJIĆ, „Starčević kao borac za hrvatski jezik“, *Spremnost*, 1/1942., br. 8, 19. IV. 1942., 9., 10; V. NIKOLIĆ, „Jedinstvenost hrvatske književnosti“, *Spremnost*, 2/1943., br. 52, 21. II. 1943., 9.

¹² Bu., „Dr. Ante Starčević i seljaštvo“, *Ustaša*, 12/1942., br. 9, 1. III., 1942., 11; P. „Starčević prema hrvatskom radništvu. Sloboda – rješenje društvenog pitanja“, *Ustaša*, 12/1942., br. 9, 1. III., 1942., 12.

¹³ J. D., „Ante Starčević o Muhamedu“, *Nova Hrvatska*, 2/1942., br. 297, 18. XII. 1942. (Bajramski prilog), 5.

¹⁴ *Poglavnikova džamija*, 6.

¹⁵ Mnogi od tih članaka uvršteni su u knjigu *Džamija Poglavnika Ante Pavelića*. Prir. Višnja Pavelić, Niz Domovina, Madrid, 1988.

¹⁶ P-o, „Ante Starčević i Hrvati muslimani. Otac Domovine prema hrvatstvu Herceg-Bosne“, *Ustaša*, 11/1941., br. 19, 9. XII. 1941., 6; *Dr. Ante Pavelić riešio je hrvatsko pitanje*. Prir. Ivo Bogdan, naklada Europa, Zagreb, 1942., 4; „Krv se ne da zatajiti“, *Novi list*, 2/1942., br. 154, 30. IX. 1942., 3; J. D., „Ante Starčević o Muhamedu“, *Prosvjetni život*, 2/1943., br. 7–8, siječanj–veljača 1943., 32–33. (preneseno iz *Nove Hrvatske*, 2/1942., br. 18); MAKANEC 1944: 26–28. Starčevićeve su misli uvrštavane i u bajramske priloge raznih novina, a Starčevićeve misli o muslimanima uvrštene su i u zbornik „*Krv je progovorila...*“ *Razprave i članci o podrijetlu i životu Hrvata islamske vjere*, Državni izvještajni i promičbeni ured – podružnica u Sarajevu, Sarajevo, 1942., 7., 29., 90., dok je na str. 93–100. uvršten članak Hazima Šabanovića „Starčević i muslimani“, objavljen u *Novome beharu* 1941.

¹⁷ „Orthodoxe Kirche in Kroatien“, *Pester Lloyd. Abendblatt*, 89/1942., Nr. 129, 10. VI. 1942., 1.

stoljeća počeli slaviti kao Starčevićev spomendan, a sad je postao jednim od ključnih nadnevakâ ustaškoga kalendara. U prošlosti je najčešće obilježavan i tradicionalnim izletom u Šestine odnosno hodočašćem na Starčevićev grob.¹⁸ I u međuratnim su godinama na taj grob – o obljetnici Starčevićeva rođenja ili smrti, ali i o njegovu imendanu ili o Svisvetima – hodočastili simpatizeri i pripadnici ustaškog pokreta,¹⁹ pa se znalo dogoditi da jugoslavenska policija – prema suvremenim izvješćima – popisuje kuće na kojima je tog dana bila izvješena hrvatska zastava.²⁰ Znalo se kasnije i pretjerivati pri podsjećanju na ta hodočašća,²¹ ali je Starčevićev grob bio mjesto gdje su se i nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske polagale prisege.

Tako su, primjerice, 1. studenoga 1941. pripadnici Ustaškog logora Zagreb I. i II. položili prisegu nad Starčevićevim grobom. Potom je u novinskim izvješćima posebno apostrofirani govor Grge Pejnovića koji je veličanjem borbe na moru i kopnu kao uvjetom opstanka i izgradnje hrvatske države jasno svjedočio hrvatsko nemirenje s nametnutim Rimskim ugovorima iz svibnja 1941., te govor Božidara Kavrana o Starčeviću i ustaštvu: „On [Starčević] nije nikakav pretjerani nacionalista, jer se boji, da se ne bi ogriješio o tuđe, on je zapravo samo nacionalan, sto postotno hrvatski, ali bez i najmanje primjese imperijalizma. U takvom tumačenju nacionalizma i manifestacije narodne dinamike stvara on hrvatski politički moral, koji – iako danas osamljen u svijetu – postaje jednoga dana mjerilom dokle je dospjela hrvatska politika, i tko nam je iskreni prijatelj, a tko neprijatelj. Uljudba se medju narodima nekako izjednačuje, ostaje moralna visina naroda, da ocijenimo valjanost i opravdanost njegovog djelovanja.“²²

Blagdan Antunova nerijetko je nazivan Starčevićevim danom ili njegovim imendanom,²³ pa se izvješćivalo kako je proslavljen ne samo u Zagrebu nego i

¹⁸ „Antunovo“, *Hrvatsko pravo*, br. 4366, Zagreb, 12. VI. 1910., 4. Nasuprot tomu, u (jugo)slavenskim je krugovima nastala inicijativa za slavljenje 5. srpnja kao spomendana tzv. slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda koji je – nasuprot „hrvatskom Antunovu“ – proglašen „narodnim blagdanom“, bez oznake o kojem se narodu radi. („Narodni blagdan“, *Pokret*, 7/1910., br. 138, 20. VI. 1910., 2; „Narodni blagdan“, *Pokret*, 7/1910., br. 140, 22. VI. 1910., 4; „Narodni blagdan“, *Pokret*, 7/1910., br. 141, 23. VI. 1910., 3; „Narodni blagdan“, *Pokret*, 7/1910., br. 143, 25. VI. 1910., 2; „Narodni blagdan“, *Pokret*, 7/1910., br. 145, 28. VI. 1910., 6; „Narodni blagdan u Novoj Gradiški“, *Pokret*, 7/1910., br. 146, 30. VI. 1910., 6.)

¹⁹ Jurišić je u listopadu 1936. zabilježio kako je na Starčeviću grobu u Šestinama susreo majku i sestru pok. Marka te Stanka Hranilovića. Ta sestra, Marija Hranilović, bila je pripadnica tzv. prvoga ustaškog roja. (JURIŠIĆ 1994: 265.)

²⁰ „Odgovornost“, *Alma mater. List hrvatske akademske omladine*, 2/1936., br. 7–8, 26. III. 1936., 6.

²¹ Tako se je, primjerice, znalo tvrditi da je 1. XI. 1940. održan mimohod u Šestine u kojem je sudjelovalo 1000 sveučilištaraca i radnika (koji da su na Starčevićev grob hodočastili i 1. XI. 1939.), a da je 13 ustaških satnija bilo 14. IV. 1940. na pogrebu Budakove supruge Ivke koja je tri dana ranije pronađena mrtva u bunaru obiteljskog imanja. („1. studenog 1940. – značajan nadnevak u povijesti Ustaškog pokreta u domovini“, *HN*, 3/1941., br. 269, 11. XI. 1941., 5.)

²² *HN*, 3/1941., br. 261, 3. XI. 1941., 5–6.

²³ *HN*, 3/1941., br. 119, 13. VI. 1941., 1–2.

u pokrajini, primjerice, u Dubrovniku, na Braču, u Imotskome²⁴ ili u Kninu.²⁵ Obilježavan je vojnim mimohodima, a nije bilo slučajno ni isticanje da je u špaliru za svečanu zagrebačku proslavu Starčevićeva imendana 13. lipnja 1941. sudjelovalo i Hrvatsko pomorsko društvo Janka Vukovića Podkapelskoga, kao i Društvo hrvatskih domobrana za oslobođenje Međimurja,²⁶ jer se time nesumnjivo htjela posredno poslati poruka da se Hrvatska ne odriče ni privremeno izgubljenih primorskih krajeva ni okupiranoga Međimurja.

U novoproglašenoj državi je uza šestinski Starčevićev spomenik, u znak počasti Ocu domovine, osigurana ustaška straža čije su fotografije povremeno objavljivane u novinstvu.²⁷ Posve je očito da su tom simboličnom gestom vlasti htjele poslati poruku kako proglašenje Nezavisne Države Hrvatske predstavlja ostvarenje Starčevićevih ideala. Pravu poplavu takvih izjava i ocjena sâm Pavelić je u govoru „jednoj grupi boraca za slobodu“ 17. travnja 1941. sažeo u poklik: „Nauka Ante Starčevića bila je jača i od Srbije i od Versaillesa i od Engleske i od Amerike.“²⁸ Ona je – tumačio je dalje – potaknula starčevićance da se već 1919. odvaže na aktivnu borbu. Kad je postalo jasno da se više ne radi o političkom nadmetanju nego da Srbi idu za „potpunim uništenjem Hrvatske“, Pavelić je, kaže on, izabrao drugi put i otišao u emigraciju: „Postavio sam sebi cilj ostvarenja Nezavisne Države Hrvatske, suzbijajući krv krvlju, glavu za glavu!“ Država je stvorena na Ustaškim načelima, a ona „sadržavaju nauku Ante Starčevića“, i „kako smo tu državu znali stvoriti, tako ćemo ju znati voditi i braniti“.²⁹

Novinstvo je, dakako, bilježilo kad bi pojedina izaslanstva iz pokrajine polagala vijenac na Starčevićev grob (a osobito onda kad se je time htjela poslati posebna poruka, kao u danima nakon sklapanja Rimskih ugovora),³⁰ ili kad bi taj grob posjetio neki diplomatski predstavnik (tako je pred kraj rujna 1941. zabilježeno kako je finski poslanik Onni Talas položio vijenac na Starčevićev grob uz počasnu stražu bosanske pukovnije)³¹ odnosno strano nediplomatsko izaslanstvo.³²

²⁴ *HN*, 3/1941., br. 121, 15. VI. 1941., 6.

²⁵ „Starodrevni Knin je najsvečanije proslavio dan Oca Domovine Dra Ante Starčevića“ (*HN*, 3/1941., br. 124, 18. VI. 1941., 5.)

²⁶ *HN*, 3/1941., br. 117, 11. VI. 1941., 6.

²⁷ Usp. „Na grobu Oca Domovine. Pohod ustaških postrojbi u Šestine“, *Ustaša*, 11/1941., br. 19, 9. XII. 1941., 2.

²⁸ [A. PAVELIĆ], „Govor Poglavnika Dra Ante Pavelića održan dne 17. travnja“, *Poglavnik govori*. 1941: 8.

²⁹ Isto.

³⁰ „Izaslanstvo sjeverne Dalmacije položilo vijenac na grob dra Ante Starčevića“, *HN*, 3/1941., br. 97, 20. V. 1941., 5.

³¹ *HN*, 3/1941., br. 224, 26. IX. 1941., 1.

Nasljedovanje pravaških ideologa režim je nastojao potvrditi i početkom izgradnje radničkog naselja u Donjoj Dubravi kod Zagreba – u današnjem gradu Zagrebu – kojemu je kamen temeljac 7. lipnja 1941. položio sâm Poglavnik koji je na kraju govora odredio „Neka se zove ‘naselje Ante Starčevića, Oca Domovine’.“³³ Bilo je i drugih simboličkih poteza kojima su se nova država i njezin režim htjeli pokazati kao legitimni baštinici Starčevićeva nauka i pravaške ideologije. Tako je već prije, 2. svibnja, Pavelić potpisao povelju o izgradnji radničkog naselja Eugena Kvaternika u Sisku u kojem su imale biti izgrađene 52 kuće, potom je 3. kolovoza donio sličnu odredbu u pogledu varaždinskoga radničkog naselja nazvanog po Stjepanu Radiću (26 kuća), a 10. kolovoza posvećen je kamen temeljac radničkog naselja Stipe Javora u Karlovcu (48 kuća). U Osijeku je radničko naselje imalo nositi ime Pavelićeva suradnika i borbenog člana Saveza hrvatske pravaške republikanske omladine (SHPRO) Mije Babića te popa Luke Ibrišimovića.³⁴

Starčevićev će se lik pojaviti i na poštanskoj marci, Kvaternikov je bio pripremljen 1945. u nizu „Zaslужni Hrvati“, ali je tiskanje niza prekinuo slom države.³⁵ Već potkraj svibnja 1941. objavljena je Zakonska odredba o autorskom pravu na djela Dr. Eugena Kvaternika i Dr. Ante Starčevića, kojom je propisano da ta prava pripadaju državi, a provedba zakonske odredbe povjerava se ministarstvu bogoštovlja i nastave.³⁶ Malo kasnije, sredinom srpnja, donesena je Zakonska odredba o osnivanju „Zaklade Oca domovine dra Ante Starčevića“ u Zagrebu. Zaklada je osnovana „na vječnu spomen i u počast Oca domovine“, a svrha joj je „da promiče ciljeve ustaškoga pokreta“, pa je propisano da će „prvi ustaški odbor Zaklade“ imenovati ministar nastave. Istom je zakonskom odredbom razvrgnuto dioničko društvo Starčevićev dom d.d. koje se ima likvidirati mimo odredaba Trgovačkog zakona i uz ograničenja dioničarskih prava, a sva prava i obveze toga dioničkog društva ima preuzeti Zaklada Oca domovine dra Ante Starčevića.³⁷

³² Prigodom nogometne utakmice Hrvatska – Njemačka, njemačko je izaslanstvo u skladu s protokolom položilo vijence na Starčevićev i Radićev grob. („Herzlicher Empfang in Agram“, *Das kleine Volksblatt*, Nr. 17, Wien, 17. I. 1942., 10; „Deutschland im Agramer Länderkampf 2 : 0 siegreich“, *Neues Wiener Tagblatt*, 76/1942., Nr. 19, 19. I. 1942., 5.

³³ [A. PAVELIĆ], „Poglavnikov govor hrvatskim radnicima prigodom posvete temeljnog kamena za gradnju prvog hrvatskog radničkog naselja ‚Ova Domovine Dr. Ante Starčevića‘ [7. lipnja 1941.]“, *Poglavnik govori*, 29–30.

³⁴ CEROVAC 1942: 192.

³⁵ „Die Briefmarke“, *Neues Wiener Tagblatt. Wochen-Ausgabe*, 20/1942., Nr. 32 (1022), 7. VIII. 1942., 11. *Nezavisna Država Hrvatska. Katalog – Cjenik hrvatskih poštanskih maraka*², Madrid, 1975., 51–52., 81.

³⁶ *Narodne novine*, 105/1941., br. 37, 27. V. 1941.

³⁷ *Narodne novine*, 105/1941., br. 76, 15. VII. 1941.

Dva dana kasnije u *Narodnim novinama* objavljeno je Obrazloženje zakonskoj odredbi o osnivanju „Zaklade Oca domovine Dr. Ante Starčevića“ u Zagrebu.³⁸ U nomotehničkom je smislu to bilo više nego neuobičajeno, jer se razlozi za donošenje nekih propisa načelno ne objavljuju. No, ovdje je Poglavnik oćutio potrebu objasniti svoje motive, pa je u tu svrhu obrazloženjem podsjetio kako je „kao vidljivi znak zahvalnosti hrvatskog naroda svom prvom sinu“ bila „doprinositelj cijeloga hrvatskog naroda“ podignuta zgrada Starčevićeva doma u kojem je Otac domovine stanovao sasvim kratko, jer je umro već 1896. godine. Zbog nedostatnih sredstava je odlukom zagrebačkoga Sudbenog stola 1901. osnovano „Dioničarsko društvo Starčevićev dom“, kojemu je svrha bila „nabava ‘Starčevićevog doma’, koristonosno uživanje, čuvanje prvobitnoj svrsi, potpomaganje ustanova stranke prava, novinstva, poduzeća i smještenja istih kao i svih organizacija u taj dom.“ Tako je na početku i bilo, ali je vremenom ta prvobitna svrha potisnuta, „a samo društvo, koje je imalo prvotno čisti idealni narodni netečevni značaj, stalo je tijekom vremena zadobivati sve više značaj jednoga čisto tečevnoga društva“, što se ilustrira nizom činjenica koje se u nastavku opširno navode te se u Obrazloženju zaključuje: „Poglavnik ne može i ne će dozvoliti, da pojedinci za uloženu glavnicu od 12 Din 50 p. dobivaju po dionici glavnicu od 5.000 Din., dakle četiristostruku glavnicu, pa zato određuje, da se ‘Starčevićev dom’ vraća natrag hrvatskom narodu čijim doprinosima i požrtvovnošću je podignut.“

Razlozi navedeni u objavljenom obrazloženju zakonske odredbe zacijelo nisu bili jedini,³⁹ ali to nije utjecalo na daljnju sudbinu Doma, u koji su najkasnije početkom lipnja – uoči Antunova – preselili i uredi Glavnog ustaškog stana.⁴⁰ I tu je simbolika bila jasna i neslučajna: oni koji u nacionalnom i političkom smislu baštine Starčevića i njegovo djelo, prirodno stoluju u zgradi koja je napravljena za njega i u njegovu čast. Odlukom ministra Budaka od 24. srpnja 1941. u Upravni odbor Zaklade imenovani su svojedobno istaknuti članovi Hrvatske stranke prava: Mirko Puk kao predsjednik, te Nikola Kaić, Tomo Severović, Dragan Šafar i Leon Grivičić kao članovi.⁴¹ Potonji je, inače, već 30. travnja bio imenovan povjerenikom za Starčevićev dom te je, skupa s Mirkom Jerecom i Blažom Lorkovićem, nastupao i u prijelaznome razdoblju do službene primopredaje koja je uslijedila 10. i 11. studenoga 1941. godine.⁴²

³⁸ *Narodne novine*, br. 77, od 16. VII. 1941. Pod naslovom „Zakonska odredba o Zakladi Oca domovine dra Ante Starčevića“ zakonska je odredba tiskana i u *Službenom glasniku Ministarstva nastave*, 1/1941., br. 4, Zagreb, 1. VIII. 1941., 185–186., a na str. 186–188. preneseno i obrazloženje iz *Narodnih novina* br. 77 od 17. VII. 1941.

³⁹ Opš. MATKOVIĆ 2011: 827–861.

⁴⁰ „Uredi Glavnog Ustaškog Stana preseljeni su u „Starčevićev dom“, *Ustaša*, 11/1941., br. 2, 13. VI. 1941., 10. Vidi i: *HN*, 3/1941., br. 225, 27. IX. 1941., 3. te MATKOVIĆ 2011: 839.

⁴¹ *Službeni glasnik Ministarstva nastave*, 1/1941., br. 5, Zagreb, 15. VIII. 1941., 294; MATKOVIĆ 2011: 848.

⁴² MATKOVIĆ 2011: 853–854.

U slavu Starčeviću i Kvaterniku

U međuvremenu su vlasti odlučile popularizirati inicijativu za podizanje Starčevićeva spomenika u Zagrebu. O tome je Družba Braće hrvatskog zmaja govorila i u doba banovine Hrvatske, pa su u tisku bila objavljivana imena priložnika.⁴³ Postavljanje spomenika uključivalo je rekonstrukciju cijeloga Starčevićeva trga, kako bi sami spomenik djelovao monumentalnije. U siječnju 1942. u Umjetničkom je paviljonu održana izložba uzoraka, pa je o tome bilo govora i u novinstvu i u publicistici.⁴⁴

Ni predviđeni novi glavni grad mlade države nije smio ostati bez Starčevićeva spomenika. Ubrzo nakon proglašenja države bila je, naime, donesena politička odluka da se njezinim glavnim gradom proglasi Banja Luka, pa je ured podpredsjednika vlade već 30. travnja 1941., priopćio da sutra, 1. svibnja, preseljava u taj grad.⁴⁵ Na natječaju za tamošnji Starčevićev spomenik prvu će nagradu odnijeti kipari Rudolf Ivanković i Dragutin Filipović.⁴⁶ I u nizu drugih gradova planirano je podizanje Starčevićeva spomenika, a njegovim su imenom nazvane važne ulice i trgovi. Također su mnogi novinski članci i naslovnice, kao što je spomenuto, bili urešeni fotografijama Starčevićeva lika iz vizure poznatih hrvatskih kipara, a njima će kasnije (1943.) biti obogaćeni i Starčevićevi *Izabrani spisi* u izboru Blaža Jurišića, kao i neke svečane, prigodne publikacije.⁴⁷

Posebnu počast Starčeviću – i opet s ciljem da se naglasi veza između pravaškog nauka i ustaškog pokreta – sadržavala je i Poglavnikova odluka o formiranju posebne organizacije za mladež, koja je okrunjena Odredbom o osnutku i ustrojstvu „Ustaške mladeži“ od 4. studenoga 1941. godine.⁴⁸ Prema tumačenju Ivana Oršanića, upravnog zapovjednika te organizacije, Pavelić se na to odlučio kako

⁴³ HN, 3/1941., br. 218, 20. IX. 1941., 12; HN, br. 221, 23. IX. 1941., 14; HN, br. 224, 26. IX. 1941., 7. Vidi i: „Hrvatski muslimani za spomenik Dra Ante Starčevića“, HN, br. 249, 21. X. 1941., 8; „Hrvatsko muslimansko društvo dalo 5.000 kuna za spomenik Oca Domovine Dra Ante Starčevića“, HN, br. 293, 5. XII. 1941., 6.

⁴⁴ Mirko ŠEPER, „Spomenik Ocu Domovine. Uz izložbu uzoraka“, *Spremnost*, 1/1942., br. 1, 1. III. 1942., 11; Vladislav KUŠAN, „O Starčevićevom spomeniku“, *Hrvatska revija*, 15/1942., br. 4, travanj 1942., 180–182.

⁴⁵ HN, 3/1941., br. 78, 1. V. 1941., 3.

⁴⁶ HN, 4/1942., br. 405, 19. IV. 1942., 5.

⁴⁷ Tako, primjerice, fotografiju Toše Dabca s Kršinićevom studijom za portret Oca domovine nalazimo na str. 41. publikacije *Kroatien baut auf. Zweite Jahreslese in Wort und Bild aus der Wochenschrift „Neue Ordnung“*, Naklada Europa, Zagreb, 1943. Starčevićevim likom na crtežu Ante Kumana (te fotografijom Eugena Kvaternika) ilustriran je članak Josipa Horvatha „Kroatiens Werdegang“ na str. 112. zbornika *Die Kroaten*, Herausgeber Clemens Diederich, Verlagsbuchhandlung Velebit, Zagreb, 1942.

⁴⁸ *Narodne novine*, br. 170, 5. XI. 1941. Usp. „Osnovana je „Ustaška mladež““, *Ustaša*, 11/1941., br. 4, 19. VII. 1941., 11.

bi suzbio njemačka nastojanja da se hrvatskoj mladeži nametne odgoj u nacional-socijalističkom duhu,⁴⁹ a u sklopu Ustaške mladeži predviđen je i poseban razred „ustaške Starčevićeve mladeži“ koja obuhvaća posebno mušku, a posebno žensku omladinu od navršene 15. do navršene 21. godine. Već u prosincu 1941. izišao je prvi broj *Starčevićeve mladeži*, internoga priručnog lista za dužnosnike i voditelje radnih jedinica Starčevićeve mladeži, u koji je uvršten „Pravilnik za rad sa Starčevićevom Ustaškom mladeži“,⁵⁰ kao i instruktivni uvodnik upravnog zapovjednika Oršanića,⁵¹ koji je i u svojim govorima mladeži isticao kako joj uzori trebaju biti Starčević i Pavelić.⁵²

Počasti Starčeviću i Kvaterniku nisu se zadržale na tome. Sredinom kolovoza 1941. Ministarstvo unutarnjih poslova donijelo je naredbu „o promjeni imena upravne občine Vojvoda Putnik i imena sjedišta ove občine, sela Putnikovo Brdo u občinu Eugen Kvaternik i selo Kvaternikovo Brdo“, čime je Kvaternikovo ime trebalo biti ovekovječeno na području kotara Dobož. On je, naime, premda nešto manje od Starčevića, također bio stalna tema hrvatskoga tiska,⁵³ a o obljetnicama Rakovičkog ustanka u mnogim je tekstovima isticana poveznica između njegovih suboraca – također nazivanih ustašama – te suvremenoga ustaškog pokreta.⁵⁴

U povodu prve obljetnice tog događaja iz 1871. nakon proglašenja NDH, koja će također biti popraćena mnoštvom prigodnih tekstova u većini novina i časopisa, doglavnik i ministar nastave Mile Budak ispunio je davno obećanje SHPRO-a, naredivši 7. listopada 1941. da se 11. listopada ubuduće slavi kao školski blagdan,

⁴⁹ ORŠANIĆ 1973: 34–48.

⁵⁰ *Starčevićeva mladež*, 1/1941., br. 1, prosinac 1941., 11–15.

⁵¹ I. ORŠANIĆ, „Ustaška mladež – snaga države“, *Starčevićeva mladež*, 1/1941., br. 1, prosinac 1941., 3–4. Vidi i: BLAŽEKVIĆ 1944: 171–193. i dr.

⁵² ORŠANIĆ 1942: 9.

⁵³ M. KARAMARKO, „Eugen Kvaternik i hrvatski državopravni program“, *Hrvatska smotra*, 9/1941., br. 5–6, svibanj–lipanj 1941., 263–273; „Eugen Kvaternik traži povrat zavičajnosti Zagreba“, *HN*, 3/1941., br. 108, 31. V. 1941., prilog, II; Jure PRPIĆ, „Kvaternikova borba za Istru“, *Hrvatska smotra*, 11/1943., br. 7–10, srpanj–listopad 1943., 515–517.

⁵⁴ „U osvitlu Rakovice 1871.-1941.“, *Ustaša*, 11/1941., br. 15, 12. X. 1941., 1; „Rakovica i ustaški put“, *Ustaša*, 11/1941., br. 15, 12. X. 1941., 3; „Ustaški put Eugena Kvaternika“, *Ustaša*, 11/1941., br. 15, 12. X. 1941., 4–5; „U Rakovici“, *Ustaša*, 11/1941., br. 15, 12. X. 1941., 7–8; M. KARAMARKO, „Kult Rakovice. U spomen 70-godišnjice Rakovičke bune“, *Ustaška mladež. Omladinski prilog Ustaše*, 1/1941., br. 11, 12. X. 1941., 1–3; M. KARAMARKO, „Kult Rakovice. U spomen 70-godišnjice Rakovičke bune“, *Plava revija. Mjesečnik Ustaške mladeži*, 2/1941., br. 1, listopada 1941., 14–18; J. JAREB, „Povjesna Rakovica“, *Ustaška mladež. Omladinski prilog Ustaše*, 1/1941., br. 11, 12. X. 1941., 3–4; R. HORVAT, „Kvaternikova buna u Rakovici“, *AMC*, 5/1941.-1942., br. 2, listopad 1941., 47–53. Karamarkov članak „Duh Rakovice“ objavljen je u *Croatian Almanac 1942* koji je pred kraj 1941. izišao u nakladi *Nezavisne hrvatske države* u SAD-u (JAREB 2006: 409.), a Horvatovu raspravu – zapravo njegovo predavanje u Pučkom sveučilištu – Hrvatsko sveučilišno društvo je te 1941. objavilo kao brošuru pod naslovom *Kvaternikova buna kod Rakovice*.

„jer je toga dana 1871. god. u krvi ugušen ustanak Eugena Kvaternika u Rakovici za uspostavu Nezavisne Države Hrvatske“, što je, tumači se u naredbi, ostvareno tek 10. travnja 1941. godine. Sadržaj naredbe nije se svodio na puku deklaraciju nego prema toj ministrovnoj odluci u školama toga 11. listopada nije smjelo biti školske izobrazbe, već se imaju održati zadušnice za rakovičke mučenike i svečana akademija s predavanjem o značenju Rakovice i Kvaternika, jer „slaveći njega, slavimo i Nezavisnu Državu Hrvatsku i Poglavnika“.⁵⁵

Nemajući volje, a zacijelo ni potrebe ni razloga ulaziti u rukavce hrvatske političke povijesti te raščlambu kako ideoloških programa, tako i stvarnih prilika i odnosa u mladoj državi, takvo shvaćanje državne propagande prenosili su i drugi. Tako je, primjerice, *Oedenburger Zeitung* pred kraj travnja 1941. pisao kako je poglavnik Pavelić izdanak stranke koju je utemeljio Ante Starčević,⁵⁶ a *Pester Lloyd* je u svibnju te godine donio tekst državnoga tajnika, a uskoro i ministra vanjskih poslova, Mladena Lorkovića, u kojem se tumači da je Starčevićovo učenje u idejnoj i političkoj podlozi ustaštva.⁵⁷ U lipnju, povodom proslave Antunova koje je u hrvatskome tisku bilo prigodom za novo povezivanje Starčevića, Radića i Pavelića, *Neues Wiener Tagblatt* Pavelića je nazvao ostvariteljem Starčevićevih ideja,⁵⁸ a središnji zagrebački dnevnik *Hrvatski narod* prenio je pisanje češkoga lista *Lidove Noviny* o „idejnim osnovama Nezavisne Države Hrvatske“, naglašavajući kako se one svode na načela koja su zastupali Starčević i Kvaternik.⁵⁹ To će se ponavljati i kasnije,⁶⁰ pa je i u prvoj inozemnoj knjizi o ustaškom pokretu, objavljenoj u Bratislavi na slovačkom jeziku, Starčević ocijenjen pretečom ustaškoga pokreta.⁶¹

Diplomatsko-obavještajni krugovi slijedili su hrvatsku državnu propagandu, pa je njemački poslanik, pripremajući svoga ministra vanjskih poslova Joachima von Ribbentropa za prvi razgovor s Pavelićem, 5. lipnja 1941. ocijenio da je Starčević,

⁵⁵ *Zakonske odredbe, provedbene naredbe i ostali propisi u upravi nastavne struke, I. knjiga (od 10. IV. 1941. do 30. VI. 1942.)*, Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942., 125.

⁵⁶ „Dr. Ante Pavelić“, *Oedenburger Zeitung*, 74/1941., Nr. 93, 24. IV. 1941., 1.

⁵⁷ M. LORKOVIC, „Die Geschichte der Ustascha-Bewegung“, *Pester Lloyd*, 115, 88/1941., Nr. 21. V. 1941., 4. Uz par stilskih promjena Lorkovićeve je članak pod istim naslovom tiskan i u *Kroatien in Wort und Bild. Bd. 1. Kroatien*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1941., 84–91.

⁵⁸ „Ausmusterung in Zagreb“, *Neues Wiener Tagblatt*, 75/1941., Nr. 163, 14. VI. 1941., 2.

⁵⁹ *HN*, 3/1941., br. 121, 15. VI. 1941., 23.

⁶⁰ „Radic‘ Partei in der Ustascha“, *Neues Wiener Tagblatt*, 75/1941., Nr. 221, 11. VIII. 1941., 1; „Eintritt der Bauernpartei in die Ustaša-Bewegung“, *Pester Lloyd. Abendblatt*, 88/1941., Nr. 183, 11. VII. 1941., 2.

⁶¹ (tm) [T. MORTIGIJA], „Prva inozemna knjižica o ustaškom pokretu. Viliam Kovar ‚Ustaša‘ Bratislava 1942.“, *Spremnost*, 1/1942., br. 21, 19. VII. 1942., 9. Prikaz te knjige objavljen je i u *HN*, 4/1942., br. 470, 8. VII. 1942., 2.

čiji se spomendan slavi 13. lipnja, ustvari „duhovni otac Pavelićeva pokreta“.⁶² Da je Starčevićeva politička doktrina idejna podloga ustaškoga pokreta pisao je tih dana i njemački obavještajac Arthur Haeffner,⁶³ dok je njemački general u Zagrebu Edmund Glaise von Horstenau – svojedobno zaposlenik i ravnatelj bečkoga Ratnog arhiva te stručnjak za povijest Austro-Ugarske – čak pisao kako je Starčević „osnivač današnje vladine stranke“.⁶⁴

To, dakako, nije bilo točno, jer stranke koju je osnovao Ante Starčević u organizacijskom smislu već odavno nije bilo, ali u ozbiljnoj historiografiji ipak nema dvojbe da je ustaški pokret doista izrastao iz hrvatske državotvorne ideologije koju su u drugoj polovici 19. stoljeća oblikovali Starčević i njegovi suradnici.⁶⁵ Taj je pokret u svom razvoju, razumljivo, usvojio i mnoge druge ideološke elemente. Osobito je u državnoj praksi napustio starčevićanske demokratske postulate, ali je na onoj ključnoj, državopravnoj razini nesumnjivo nastojao slijediti temeljne točke pravaške politike.

U istom se smislu Pavelić u više navrata obraćao javnosti. I u govoru izaslanstvu bivše Hrvatske stranke prava – jer ni ona kao stranka nije mogla biti obnovljena ni djelovati u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u kojoj višestranačje nije bilo dopušteno – on je 12. listopada 1941. istaknuo kako je ovo prvi put „odkada je naš veliki Učitelj i Vođa Ante Starčević utemeljio našu nauku“, da pravaštvo stoluje na bivšem Markovu, sad Radićevu trgu. Dok je ovdje vladao tuđin, pravaša na njemu nije bilo; sad kad je uspostavljena hrvatska država i kad je „do zadnjega slova“ ispunjen Starčevićev program, pravaštvo je na njemu, a na njemu će i ostati, jer „pravaštvo, koje se po nauci svog Velikog Učitelja borilo za uspostavu Nezavisne Države Hrvatske ne može biti, a da u Hrvatskoj državi ne bude čimbenik, koji toj državi daje hrptenicu.“⁶⁶ Na račun pravaštva, nastavio je Pavelić, upućivane su poruge, a nesuvremenim i nepraktičnim proglašavali su ga oni kojima su na prvome mjestu bili osobni probitci i koji su se odricali vlastitoga naroda. Nasuprot tim praktičnicima i bezkičmenjacima digao se hrast koji se nije dao slomiti niti saviti. Taj hrast je Starčević, pa Pavelić ističe: „Ja vam kažem, da nije bilo Ante Starčevića, ne bi bilo danas hrvatske države.“ On je velik po svome programu, ali i po vjeri i pouzdanju u životnu sposobnost hrvatskoga naroda, međutim: „Još nešto. Dok nije bilo Ante Starčevića, nije se znalo ni za hrvatskog seljaka. Trebao je ispod Velebita doći seljački sin, da dadne još u ono vrijeme, koje je bilo takoreći na prelazu iz feudalnog sustava, da se

⁶² KRIZMAN 1978: 483; KRIZMAN 1980: 47–48.

⁶³ KRIZMAN 1980: 129.

⁶⁴ ISTO: 50–51.

⁶⁵ BARIĆ 2012: 13.

⁶⁶ [A. PAVELIĆ], „Poglavnikov govor izaslanstvu pristaša bivše Hrvatske stranke prava [12. listopada 1941.]“, *Poglavnik govori*, 90.

hrvatskom seljaku dadne obilježje čovjeka, nosioca narodnog imena i narodnog dostojanstva.⁶⁷

Učiteljem i ocem Pavelić je nazvao Starčevića u svome uvodnom govoru („Poslanici“) pri otvorenju Hrvatskoga državnog sabora 23. veljače 1942. rekavši da je on među onim malobrojnim hrvatskim narodnim velikanima kojima sva buduća pokoljenja trebaju čuvati zahvalnost i promicati vječnu slavu.⁶⁸ Podsjećanjem na njega započet će i govor na završnoj saborskoj sjednici nekoliko dana kasnije, na obljetnicu Starčevićeve smrti.⁶⁹ On je, nastavio je tom zgodom Pavelić, ujedno otac hrvatskoga saborovanja, jer je svojim saborskim djelovanjem „dao pečat težnjama i volji hrvatskog naroda, da Sabor ne bude *spravišće*, nego da bude pravi hrvatski Sabor“. Na koncu daljnjeg niza pohvala potaknuo je Poglavnik predsjednika Sabora neka pri kraju sjednice stavi prijedlog „da mi svi članovi Hrvatskog državnog sabora poslije današnje sjednice pođemo korporativno na dva groba dvaju velikana hrvatskog naroda, na grob Stjepana Radića i Ante Starčevića!“⁷⁰

Time je Pavelić ponovio i dopunio poziv prof. Dušana Žanka, intendanta Hrvatskoga državnog kazališta, koji je dan ranije, 27. veljače 1942. u Saboru pročitao saborski bilježnik, da se svi članovi Sabora pridruže „komemoraciji Otca Domovine dra Ante Starčevića“ koja se ima održati u subotu, 28. veljače u Kazalištu, kojom prigodom će biti izveden Mozartov „Requiem“ i „Ave Verum“.⁷¹ Kad je došla iz Pavelićevih usta, želja da članovi Sabora posjete Starčevićev i Radićev grob shvaćena je kao zapovijed, ali članove Sabora ionako nije trebalo siliti da odu na grobove koje su prethodnih godina pohodili vlastitom pobudom. Uostalom, nije slučajno Ivan Vučemilović, bivši načelnik Imotskoga, pozdravlajući otvorenje Hrvatskoga državnog sabora „u ime petdeset tisuća katolika Hrvata dične imotske občine“ istaknuo kako je 1912 – 1918. bio biran načelnikom „uz sudjelovanje kat. [oličkog] svećenstva na programu Otca domovine dr. Ante Starčevića“.⁷²

A u skladu s time će i drugi autori isticati da „nikada nije duh Vodje tako zablistao, a misao hrvatske državnosti bila tako žarko propovjedana i junački branjena, kao u životu i radu Otca Domovine Ante Starčevića“.⁷³ On je „u pravom smislu rieči Vodja hrvatskog naroda i otac Nezavisne Države Hrvatske“.⁷⁴ On je onaj koji je Hrvatsku probudio iz agonije; njime je započela ponovna borba za državnu

⁶⁷ ISTO: 91.

⁶⁸ *Brzopisni zapisnici*, 5.

⁶⁹ ISTO: 157; *Poglavnik Saboru i narodu. Govor na završnoj saborskoj sjednici 28. veljače 1942.*, Zagreb, 1942., 5.

⁷⁰ *Brzopisni zapisnici*, 5–6.

⁷¹ ISTO: 154–155.

⁷² ISTO: 154.

⁷³ CRLJEN 1943: 23.

⁷⁴ ISTO: 25.

neovisnost, pa je Poglavnik nastavio i uspješno ostvario njegov program, jer je ustaški pokret „prirodni nastavak starčevićanstva“.⁷⁵ Starčević je „mjerodavni i pravi tumač“ volje hrvatskog naroda, on je „preteča i inspirator Poglavnikova duha, njegovog nacionalnog radikalizma i državničke veličine.“⁷⁶ U propagandnim spisima isticalo se da „poslije Starčevića nije nitko više imao što dodati ili oduzeti zgradi hrvatskog nacionalizma, kako ju je on izgradio na poviesti i životu hrvatskog naroda“.⁷⁷ On je ispravio Gajeve i Strossmayerove pogreške i zablude te udario jedinim ispravnim putem, putem hrvatske državne neovisnosti.⁷⁸

Pavelićeva sinteza Starčevića i Radića

U tom su smislu često tumačena i Ustaška načela. Taj dokument, jedan od temeljnih ustaških dokumenata uopće, koji je Pavelić sastavio i izvorno datirao 1. lipnja 1933. te ga poslije sve do proljeća 1941. neznatno mijenjao i dopunjavao, on je i tada i kasnije shvaćao kao sažetak Starčevićeva učenja.⁷⁹ Prema iskazu Slavka Kvaternika u poratnoj istrazi pred jugoslavenskim komunističkim vlastima, za njega su Načela vrijedila kao kakva dogma.⁸⁰ Pritom dokumentu nije pridavano samo značenje političkoga programa i ideološke proklamacije, nego su nakon proglašenja države Ustaška načela shvaćana i kao svojevrsni pravni propis najvišega, malne ustavnopravnog ranga.⁸¹ Zbog toga se i naknadno isticalo da su

⁷⁵ J. MAČEK, „Dvije revolucije“, *Hrvatski krugoval*, 2/1942., br. 7, 15. II. 1942., 2; B. LORKOVIĆ, *Ustaški pokret u borbi za oslobođenje Hrvatske*, Naklada GUS-a, Zagreb, 1942., 5; V. NIKOLIĆ, „Apostol, Učitelj i Voda. Uz 47. godišnjicu smrti Oca Domovine Dra Ante Starčevića“, *Hrvatski krugoval*, 3/1943., br. 9, 28. II. 1943., 3.

⁷⁶ CRLJEN 1942: 12.

⁷⁷ *Naši pogledi. Sv. 3. Naš nacionalizam*, Izdaje Povjereništvo za odgoj i promičbu u Postrojničtvu. Glavni urednik: prof. Danijel Crljen, Zagreb, 1944., 12.

⁷⁸ MAKANEC 1944: 13.

⁷⁹ PAVELIĆ 1996: 315–317.

⁸⁰ KRIZMAN 1980: 59.

⁸¹ Veliki i povjesni dani Hrvatskog sveučilišta i visokih škola“, *Alma Mater Croatica* (dalje: *AMC*), 4/1940.-1941., br. 10, lipanj 1941., 363; „Načela Vlade Nezavisne Države Hrvatske“, *Katolički list*, 92/1941., br. 17, 29. IV. 1941., 198–199; „Pravna načela u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Mjesečnik. Glasilo Hrvatskoga pravničkoga društva*, 68/1942., br. 1-2, siječanj-veljača 1942., 1-7; Aleksandar SEITZ, *Put do hrvatskog socializma. Govori i članci državnog savezničara prof. Aleksandra Seitza*, Izdanje Glavnog saveza staliških i drugih postrojbi, Zagreb, 1943., 24–25; E. SLADOVIĆ, „Rad prema ideologiji triju suvremenih evropskih revolucija“, *Rad i društvo. Mjesečnik za društvo-gospodarske probleme*, 2/1942., br. 4–5, travanj–svibanj 1942., 148; A. SEITZ, „Ustaštvo i rad“, *Spremnost*, 1/1942., br. 10, 3. V. 1942., 1; M. BUDAK, „Prošlost i budućnost Hrvatskog sveučilišta“, *AMC*, 5/1941.-1942., br. 2, rujanj 1941., 1-2; V. NIKOLIĆ, „Pitanje stručnog školstva u našoj državi“, *AMC*, 5/1941.-1942., br. 2, rujanj 1941., 33; Milan IVŠIĆ, „Narodno pravo – temelj pisanom seljačkom pravu ustaške Hrvatske države“, *Spremnost*, 1/1942., br. 9, 26. IV. 1942., 8. itd.

upravo na njima prisegu položili i Pavelić i cijela hrvatska državna vlada,⁸² a njihov nadzakonski značaj odražavao se i u tome što su kasnije na Načelima prisegu polagali vojnici i državni činovnici odnosno svaki član ustaškoga pokreta.⁸³ I u sažetu nedatiranu tumaču Ustaških načela, koji je očito bio namijenjen elementarnoj političkoj pouci, Ustaška se načela izjednačuju s ustavom.⁸⁴

Kako je u ustaškoj interpretaciji novija hrvatska povijest shvaćana kao okomica Vitezović – Starčević – Šufflay – Pavelić, isticalo se: „Nije Poglavnik ‘izmislio’ ustaštvo. On ga je ‘logički izveo’ iz činjenice ‘obstanka i volje’ hrvatskog naroda.“⁸⁵ Dosljedno tomu, i kasnije će se isticati kako su Ustav Ustaše i Ustaška načela „izvađeni iz riznice pravaške ideologije koja je počivala na pov[i]jesnom i narodnom pravu hrvatskog naroda, pa su imala i imati će vrijednost za svu budućnost t. j. doklegod bude i hrvatskog naroda“.⁸⁶ Takvima su ih Pavelić i njegovi suradnici htjeli predstaviti i javnosti, pa se u propagandnim napisima tijekom cijelog postojanja države uporno ponavljalo da je ustaštvo samo praktična primjena starčevićanstva u novim okolnostima.⁸⁷

Bilo je, doduše, i tekstova koji su neukusno podilazili Paveliću nauštrb Starčevića,⁸⁸ ali se u pravilu tumačilo kako „pravaštvo živi dalje u ustaštvu. Borba za pravo je dio duše hrvatskog naroda. Pravaštvo i ustaštvo, dva različita imena za istu borbu, isti pokret odlučnih, smjelih, poštenih i jakih boraca za hrvatske pravice.“⁸⁹ Istini za volju, sasvim rijetko se koristila sintagma „pravaško-ustaški“ (kao što je ministar Mile Starčević jednom zgodom ustvrdio kako proglašenje

⁸² HRVATINIĆ 1973: 340.

⁸³ Eugen SLADOVIĆ, „Ustavni temelji hrvatske države“, *Spremnost*, 1/1942., br. 9, 26. IV. 1942., 2; ISTI, „Državni ustav i državno ustavno pravo“, *Hrvatska smotra*, 10/1942., br. 9, rujna 1942., 526; A. SEITZ, *Put do hrvatskog socializma*, 43., 165; HRVATINIĆ 1973: 340.

⁸⁴ NSK, R (VIIIb) – A6-3/2, br. 66.

⁸⁵ *Naši pogledi*. Sv. 3. *Naš nacionalizam*, 13.

⁸⁶ HRVATINIĆ 1973: 299–300.

⁸⁷ Franjo PAVEŠIĆ, „Živi Ante“, *HN*, 3/1941., br. 100, 23. V. 1941., 6; „Hrvatska država i nacionalistička misao“, *HN*, 3/1941., br. 114, 8. VI. 1941., 14; „Hrvatskom žreću – Ocu Domovine Dru Anti Starčeviću“, *HN*, 3/1941., br. 122, 16. VI. 1941., 4; N. T., „Otac Domovine i Poglavnik“, *Ustaša*, 11/1941., br. 4, 19. VII. 1941., 14; „Ustaški pokret – najplemenitiji izdanak pravaštva“, *HN*, 3/1941., br. 240, 12. X. 1941., 3; Pravaštvo je rasvijetlilo mrak“, *HN*, 3/1941., br. 245, 17. X. 1941., 1-2; „Ustaštvo izvire iz pravaštva“, *Ustaša*, 11/1941., br. 16, 19. X. 1941., 4-5; „Ustaški se pokret razvio iz revolucionarnog pravaštva. Značaj i uloga ‚Saveza pravaške republikanske omladine‘ i kluba ‚Kvaternik‘“, *HN*, 3/1941., br. 272, 14. XI. 1941., 3; M. KARAMARKO, „Sljub Starčević – Pavelić“, *Ustaška mladež. Omladinski prilog Ustaše*, 1/1941., br. 17, 23. XI. 1941., 2-4. i br. 18, 30. XI. 1941., 4-6; Duško KALEBIĆ, „Pravaštvo i ustaštvo“, *Hrvatska smotra*, 10/1942., br. 7-8, srpanj-kolovoz 1942., 389-396.

⁸⁸ Tako, primjerice, Mladen Lorković tvrdi da bi pojava Starčevića, koji je „raspalio zublju nezavisnosti“, zacijelo ostala „tek fragmentom, da se s njome nije slila u povijesnu cjelinu ličnost Ante Pavelića“. (LORKOVIĆ, 1941: 1)

⁸⁹ „Pravaštvo živi dalje u ustaštvu“, *Hrvatska gruda*, 3/1942., br. 111, 26. IX. 1942., 1.

Nezavisne Države Hrvatske predstavlja pobjedu „pravaško-ustaške misli“⁹⁰ ali je Paveliću u svakom trenutku bilo važno predstaviti se kao legitimni nasljednik i izvršitelj Starčevićeve političke volje.

No, on je i sada, kao u vrijeme emigracije, iz taktičkih razloga posezao za Radićevim kultom te je u više navrata uz bok Starčeviću stavljao jednoga utemeljitelja seljačke stranke, Stjepana Radića. Brata mu Antuna pritom je redovito zaobilazio, što zapravo jasno pokazuje da mu je puno važniji bio politički kapital koji je sa sobom nosio lik žrtve skupštinskog atentata, nego ideologija braće Radića. Stjepana je kao nezaobilaznog velikana, uz Petra Svačića, Huseina Gradaševića, Zrinske i Frankopane te Starčevića, Kvaternika i Stjepana Javora, spomenuo i u govoru na Markovu trgu nakon sklapanja Rimskih ugovora kojima je Kraljevina Italija anektirala dio hrvatskoga primorskog područja.⁹¹

Pavelić je jednako postupao u mnogim kasnijim prigodama, uvijek kao državni poglavar govoreći pohvalno i o Starčeviću i o Radiću te obojicu nazivajući svojim učiteljima i narodnim vođama. Od toga nije uzmicao ni na stranačkim manifestacijama, pa je u govoru ustaškim dužnosnicima 23. studenoga 1941. istaknuo: „Ustaški pokret nije politička stranka u smislu političkih stranaka, kako smo ih bili naučeni gledati u prijašnje vrijeme. (...) Vi znadete, da ono, što mi radimo nije ništa drugo u stvari, nego provodjanje u život nauke i ideja Ante Starčevića u nacionalnom pogledu, a u društvenom pogledu misao i rad Stjepana Radića, koji je učitelj za seljačku misao i ideju.“⁹²

Želeći i u Hrvatskome državnom saboru za 1942. naglasiti kako je ustaštvo sinteza starčevićanstva i radićevštine, on je u poslanici članovima Sabora 23. veljače 1942. također nazvao Radića „vođom i učiteljem“,⁹³ koji je – dometnut će potom 28. veljače – baš kao i Starčević, hrvatskom narodu stvorio „ogroman kapital“ što su ga mnogi njihovi nasljednici proigrali: „i ja vam kažem, da je 1918. godine pravaštvo, starčevićanstvo, bilo ono, što je bilo 40 godina prije toga, ne bi Srbija nad nama bila zavladała 1918.“⁹⁴ A usporedno s kritikom Starčevićevih i Radićevih nasljednika, Pavelić se u Saboru poslužio utemeljiteljem Hrvatske seljačke stranke, čija mu je sudbina u jugoslavenskoj državi bila argument protiv tadašnjih demokracija, jer „da je demokracija narodna volja, onda bi u našoj domovini već 1921. godine Stjepan Radić vladao“.⁹⁵

⁹⁰ M. STARČEVIĆ, „Ustaška država i kulturno-prosvjetna djelatnost“, *Prosvjetni život*, 1/1942., br. 1–2, srpanj–kolovoz 1942., 5.

⁹¹ *Nezavisna Država Hrvatska – ustaška i seljačka. Veliki govor Poglavnika Dr. Ante Pavelića, održan na Markovu trgu u Zagrebu 21. svibnja 1941.*, Zagreb, 1941., 3; *Poglavnik govori*, 18

⁹² *Dr. Ante Pavelić riešio je hrvatsko pitanje*. Prir. Ivo Bogdan, Naklada Europa, Zagreb, 1942., 43–44.

⁹³ *Brzopisni zapisnici*, 5.

⁹⁴ ISTO: 159; *Poglavnik Saboru i narodu*, 19–20.

⁹⁵ *Brzopisni zapisnici*, 163.

Shvaćanje ustaštva kao spoja Starčevićeva i Radićeva učenja bit će puno puta ponovljeno u ratnome hrvatskom tisku i publicistici,⁹⁶ a novoimenovani predsjednik vlade dr. Nikola Mandić će u govoru od 13. listopada 1943., u trenucima kad se razbuktala nada da će se oko državne vlade i samog opstanka države zbiti pristaše raznih stranaka, ponovno istaknuti kako Ustaška načela „sadrže srž i Starčevićeve i Radićeve nauke“.⁹⁷ U istom će tonu u svome tzv. istražnom elaboratu pred jugoslavenskim komunističkim vlastima predratni ustaša, potom državni tajnik, Milan Mime Rosandić ocijeniti kako je ustaški pokret, pa tako i Ustaška načela, sinteza Starčevićeva državnog prava i Radićeve seljačke ideologije.⁹⁸

Ministar narodne prosvjete, filozof Julije Makanec u svom priručniku političke nastave za Državnu radnu službu – možda najsubstavnijem, a u kasnijoj literaturi zapravo nezapaženu eseju o ideološkoj podlozi hrvatskoga nacionalističkoga odnosno ustaškog pokreta u koji su, doduše uz određene koncesije fašizmu i nacional-socijalizmu (jer Makanec nastupa kao političar i ideolog, a ne samo kao filozof), uvrštena i razmatranja o Starčeviću, Radiću, Šufflayu i Paveliću – rezolutno će ustvrditi da su Ustaška načela djelo Poglavnikova duha: „Ona znače organsku sintezu svih najviših vrjednota hrvatske poviesti, a nikako stranački program. Ona su za hrvatski kulturni i politički život sveobuhvatna, i zato za svakog poštenog Hrvata uvjerljiva i obavezna. Ona znače sintezu nacionalnih ideja Ante Starčevića, bezsmrtnog oca domovine, i socialnih ideja Stjepana Radića, seljačkog vodje i učitelja. Ona znače temelj naše budućnosti.“⁹⁹ Citirajući Pavelićeva razmišljanja o značenju seljaka za opstanak naroda i države, a na tu će se temu vratiti i u svome

⁹⁶ A. PAVELIĆ, „Nezavisna Država hrvatska – seljačka država“, *HN*, 3/1941., br. 93, 16. V. 1941., 1; „Hrvatsko seljaštvo i njegova država“, *HN*, 3/1941., br. 94, 17. V. 1941., 1; „Ustaška je Hrvatska seljačka i radnička“, *HN*, 3/1941., br. 152, 16. VII. 1941., 1; „Hrvatska je ustaška, radnička i seljačka država. Govor ministra Lovre Sušića“, *HN*, 3/1941., br. 171, 4. VIII. 1941., 1; Milica DEVČIĆ-RADIĆ, „Temelji Države Hrvatske i seljačka politika“, *HN*, 3/1941., br. 260, 1. XI. 1941., 2; Josip DUMANDŽIĆ, „Ustaški pokret i hrvatsko seljaštvo“, *HN*, 3/1941., br. 309, 24. XII. 1941., 3; Franjo TRBUHA, „Dr. Ante Starčević i Stjepan Radić“, *Ustaška mladež. Omladinski prilog Ustaše*, 1/1941., br. 21, Božić 1941., 6–8; Franjo BUBANIĆ, *Seljaštvo i Ustaški pokret*, Naklada Glavnog ustaškog stana, Zagreb, 1942., passim; (-a), „Dr Ante Starčević i Stjepan Radić o hrvatskom pravu na Bosnu koje je ostvario Poglavnik Dr Ante Pavelić. Uz Poglavnikov ogleđ „Pojam Bosne kroz stoljeća“, *HN*, 4/1942., br. 365, 1. III. 1942., 13; „Stjepan Radić i ustaški pokret“, *HN*, 4/1942., br. 497, 8. VIII. 1942., 3; I. Mkc, „Stjepan Radić – vodja, učitelj i mučenik“, *HN*, 4/1942., br. 497, 8. VIII. 1942., 3; „Selo u borbi za našu narodnu slobodu“, *HN*, 4/1942., br. 501, 13. VIII. 1942., 3; „Poglavnik će ostvariti Starčevićeve i Radićeve ideje o selu“, *HN*, 4/1942., br. 555, 15. X. 1942., 3; „Hrvatsko Antunovo“, *Hrvatski krugoval*, 3/1943., br. 24, 13. VI. 1943., 3; J. MAKANEC, *Entwicklung des kroatischen Nationalismus*, 3–15; J. MAKANEC, „Poglavnik u povijesnoj perspektivi“, *Hrvatski krugoval*, 3/1943., br. 34, 22. VIII. 1943., 3; M. BZIK, *Ustaški pogledi (1928–1941–1944)*, Naklada i izdanje Ustaške tiskare u Zagrebu, Zagreb, 1944., 49. itd.

⁹⁷ *HN*, 5/1943., br. 859, 14. X. 1943., 1; KRIZMAN 1983: 152.

⁹⁸ KRIZMAN 1983: 413–414.

⁹⁹ MAKANEC 1943: 28.

tumaču Ustaških načela, Makanec je ocijenio: „Vjera u golemu vrijednost seljačtva u narodnom životu važan je članak ustaškog vjerovanja.“¹⁰⁰

Starčevići Izabrani spisi

Godina 1942. bila je osobito važna za recepciju Starčevićeve političke misli u državnoj propagandi Nezavisne Države Hrvatske. Pored mnoštva članaka u dnevnome i tjednom tisku, pojavila su se i dva ambicioznija teksta. U *Zborniku hrvatskih sveučilištaraca* koji je imao slijediti predratni *Almanah*, ali nije uspio dosegnuti njegovu kvalitetu, Dominko Cvijetin objavio je opširan članak o razvoju hrvatske narodne svijesti od Vitezovića do Starčevića.¹⁰¹ Članak je s posebnom paginacijom te godine objavljen kao knjiga pod istim naslovom,¹⁰² a premda ne postavlja originalnu tezu, nego ponavlja predustašku i ustašku poveznicu između Vitezovića i Oca domovine, ipak predstavlja pravu apologiju Starčevića i pravaštva koji su „katarza ilirske priče“ odnosno povratak na pravi, samohrvatski put s kojekakvih slavenskih, ilirskih i jugoslavenskih stranputica.

Približno u isto vrijeme, bez naznake autora, kao 7. svezak u knjižnici Glavnog ustaškog stana osvanula je i knjižica *Ante Starčević* (Zagreb, 1942.). U katalozima Nacionalne i sveučilišne knjižnice kao njezin autor naveden je Vjekoslav Šišul (signatura 176.607, sv. 7), a pod tim imenom i s tim naslovom bit će uskoro prikazana i u periodici.¹⁰³ Knjižica ima 64 stranice te sadrži sedam ilustracija. No, ona je sadržajem, pa čak i prijelomom gotovo jednaka knjižici *Otac Domovine Ante Starčević* (na ovitku) odnosno *Ante Starčević* (na prvoj stranici), za koju je također navedeno da je objavljena u Zagrebu 1942. godine. Razlike se svode na svega nekoliko rečenica iz završnoga poglavlja, pri čemu potonja knjiga nema ilustracija te ima manje stranica (52), ali zbornik *Naša domovina* zacijelo cilja na nju kad navodi da je autor knjižice o Starčeviću – Ivo Bogdan.¹⁰⁴

Koja je od tih dviju verzija gotovo iste knjige objavljena ranije, treba tek utvrditi, ali je u svakom slučaju karakteristično da je štivo u obje pisano jednostavnim jezikom što pokazuje prvotnu propagandnu svrhu publikacije, pa i njezinu

¹⁰⁰ ISTO: 26.

¹⁰¹ CVIETIN 1942: 61–154.

¹⁰² Knjiga je objavljena kao izvanredno izdanje o 100. obljetnici Matice hrvatske, tako je na njoj i označeno, a već formatom pokazuje da nije osvanula u Matičinoj poznatoj Maloj knjižnici, što znači da se ARALICA 2009: 161 vara. A koliko je površno čitao raspravu pokazuje i njegova tvrdnja da Cvjetin (Cvijetin) nigdje ne spominje Vitezovićevo izvorno prezime (Ritter), što nije točno.

¹⁰³ Vilim PEROŠ, „Ustaške knjižice i brošure“, *Hrvatska revija*, 15/1942., br. 11, studeni 1942., 608–615.

¹⁰⁴ *Naša domovina, Zbornik, sv. II.: Hrvatska kultura – Politička poviest Hrvata*, gl. urednik Filip Lukas, Zagreb, 1943., 552.

namijenjenost mladima odnosno prosječnom čitatelju, da je Starčevićev jezik osuvremenjen, a da ni autorski tekst priređivača odnosno pisca knjižice nije tiskan morfonološkim pravopisom. Također je zanimljivo da se u samome tekstu poriču optužbe kako je Starčević zasukani šovinist te se opširno citiraju njegove misli o slozi i „bratinstvu“ naroda, a naglašava se i to da je Starčevićev pojam „pasmina“ tek „jedan općeniti pojam ćudoredno-društvenog značenja, a ne rasnokrvnog“.¹⁰⁵

Autor naglašava da Starčevića ne treba uvijek shvaćati doslovno niti od njega očekivati odgovore na pitanja koja su donijela druga vremena, no bitan je njegov odnos prema čovjeku i narodu, bitna su načela koja on zastupa te njegov način življenja, razmišljanja i djelovanja. Za njega je selo prava Hrvatska, ali mu – naglašava se – nije ni nakraj pameti razredna ili staleška borba, nego sklad između sela i grada.¹⁰⁶ Na dva se mjesta u knjižici (u obje verzije) hvali Filipa Lukasa kao jednog od „najboljih poznavatelja Starčevićeve nauke“,¹⁰⁷ a najzanimljivije od svega je da se u navodnoj Bogdanovoj verziji Pavelić i ustaštvo ne spominju nijednom riječju, čak ni onda kad se nabrajaju poznati Starčevićevi pristaše i sljedbenici (premda se u tekstu zapravo citiraju neke Pavelićeve misli iz saborskoga govora), dok se u *Šišulovoj* verziji Pavelić naziva „jednim od najvjernijih sljedbenika Starčevićeve nauke“ odnosno onim koji danas ostvaruje njegov program.¹⁰⁸

Svakako prije izlaska iz tiska ove knjižice, na sjednici Hrvatskoga državnog sabora 26. veljače 1942. ministar nastave Stjepan Ratković izjavio je kako Hrvatski izdavački bibliografski zavod kani u dogledno vrijeme objaviti Starčevićeva djela.¹⁰⁹ U obliku *Izabranih spisa* koje je priredio Blaž Jurišić ona su se pojavila sredinom 1943. godine. Kao i svaki izbor, ni taj nije mogao zadovoljiti svakoga, ali ta knjiga do danas, sedam desetljeća kasnije, čini nezaobilazno pomagalo za svako proučavanje Oca domovine i njegova djela.¹¹⁰ No, povjesničarka Mirjana Gross je, priznajući Jurišiću da je u tome poslu postupao „s velikim poznavanjem“, ustvrdila kako je njegov izbor iz Starčevićevih spisa bio „zabranjen u NDH“.¹¹¹ Nije za to ponudila izvora ni dokaza (kao da takve tvrdnje ne treba dokazivati!), ali to ne će biti zapreka da se njezina tvrdnja nekritično ponavlja. Primjerice, Ivo

¹⁰⁵ ŠIŠUL 1942: 33; BOGDAN 1942: 27.

¹⁰⁶ ŠIŠUL 1942: 45; BOGDAN 1942: 38.

¹⁰⁷ ŠIŠUL 1942: 51, 56; BOGDAN 1942: 44, 48.

¹⁰⁸ ŠIŠUL 1942: 62.

¹⁰⁹ *Brzopisni zapisnici*, 127.

¹¹⁰ Po mnogočemu bizarnu kritiku Jurišićeva izbora iz Starčevićeva djela v. u: Stjepan MARKUŠ, *Sclavo-Servstvo. Hamletski problem današnjice*, [vl. naklada], Zagreb, 1945. Jurišić je i u dnevniku komentirao taj „denuncijantski“ postupak, spominjući da je redakciju Starčevićevih djela kritizirao i Antun Barac kojemu je zbog toga i pismeno prosvjedovao. (JURIŠIĆ 1994: 382.)

¹¹¹ GROSS 2000: 9.

Goldstein, koji – čini se – i sâm priznaje Jurišiću da je čitatelju svojim izborom ponudio „istinskog Starčevića“, također bez navođenja izvora tvrdi da je knjiga tiskana 1943., ali je „puštena u prodaju tek poslije rata“.¹¹²

To nije točno. Jurišićev izbor iz Starčevićeva djela tiskan je 1943. te je odmah pušten u prodaju. Objavljeno je više prikaza te knjige i bilježaka o njezinu izlasku iz tiska, što jamačno ne bi bilo moguće da je knjiga bila zabranjena.¹¹³ U novopokrenutom HIBZ-ovu *Viencu* može se pratiti kretanje cijene *Izabranih spisa*: prema oglasu u 1. broju časopisa (ožujak 1944.) Jurišićev izbor stoji 600 kuna, u 2., 3 i u 4. broju cijena je narasla na 800 kn, dok u 5. broju (srpanj 1944.) *Izabrani spisi* stoje 1500 kuna. Da je knjiga bila zabranjena, ne bi se objavljivali oglasi niti bi se *telalila* promjena njezine cijene, koja je ujedno ilustrirala brzi pad vrijednosti novca.¹¹⁴ Navodeći te podatke u jednoj polemici, spomenuo sam usput kako postoji primjerak Jurišićeva izbora koji je jednom učeniku Državne treće muške građanske škole u Zagrebu darovan „za izvrstno učenje i uzorno vladanje“ u školskoj godini 1943./44.¹¹⁵ Zabranjena knjiga jamačno ne bi bila darovana kao učenička nagrada.

U toj sam polemici spomenuo i da je Stožer Muške ustaške mladeži Zagreb 5. lipnja 1944. predložio ministru narodne prosvjete da propiše određeni broj naslova koje bi svaki maturant trebao proučiti te na ispitu zrelosti pokazati da ih poznaje. Riječ je, navodi se u dokumentu, o knjigama koje su sastavili „moralno i nacionalno jaki hrvatski profesori“, a u „najpreče političke knjige“ spadaju i Starčevićevi spisi u HIBZ-ovu izdanju.¹¹⁶ Prihvaćajući taj poticaj ustaške mladeži, ne tražeći nikakvo dodatno odobrenje ili mišljenje, svega četiri dana kasnije je Ministarstvo narodne prosvjete uputilo „upraviteljstvima svih državnih gimnazija i učiteljskih škola“ te Društvu hrvatskih srednjoškolskih profesora dopis pod naslovom „Domaće štivo za srednjoškolsku mladež“. U njemu se Ministarstvo raspituje o knjižničnom fondu, a od Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora traži da sastavi „popis nacionalnih poučnih i književnih djela za nacionalni, politički i državljanski odgoj srednjoškolske mladeži“. Među svega tri naslova koja bi svakako bila obvezatna,

¹¹² GOLDSTEIN 2001: 96; GOLDSTEIN 2005: 523.

¹¹³ š [J. ŠIDAK?], „Izvor pravaške misli. Antologija Starčevićevih političkih spisa“, *HN*, 5/1943., br. 756, Duhovi [13. lipnja] 1943., 9; „Izabrani spisi Ante Starčevića. U priredbi Dra Blaža Jurišića“, *Novine*, 3/1943., br. 91, 9. VIII. 1943., 5; Dragutin GJURIĆ, „Vječni Starčević“, *Hrvatska revija*, 16/1943., br. 11, studeni 1943., 620–621; Zlatko GAŠPAROVIĆ, „Hrvatska znanstvena knjiga u godini 1943.“, *Prosvjetni život*, 3/1943.–1944., br. 19–21, siječanj–veljača–ožujak 1944., 2–7.

¹¹⁴ Časopis za hrvatsku povijest, br. 1–2, Zagreb, 1943., na koricama donosi oglas, prema kojemu Starčevićevi *Izabrani spisi* stoje 500 kuna.

¹¹⁵ JONJIĆ 2021: 179–181.

¹¹⁶ HR-HDA-216, Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske (MNP NDH), kut. 2, br. 2052/44 od 5. VI. 1944.

uz Pavelićeve *Strahote zabluda* i Pilarovo (Südlandovo) *Južnoslavensko pitanje*, doslovno navodi i sljedeće: „Jurišić: Ante Starčević, Izabrani spisi, izdanje H. I. B. Z., Zgb 1943.“¹¹⁷ Neobično za knjigu koju je taj isti ustaški režim „zabranio“.

Zaključak

Iako je tijekom cijeloga svojeg postojanja nastojao nastupati nadstranački te okupiti pripadnike različitih stranaka u borbi za stvaranje neovisne hrvatske države, ustaški se pokret u ideološkom, organizacijskom i personalnom smislu pretežno naslanjao na Hrvatsku stranku prava, političku i pravnu sljednicu Čiste stranke prava koju je Ante Starčević s Josipom Frankom i nekolicinom drugih suradnika osnovao nakon stranačkog raskola 1895. godine. U skladu s time, ustaški prvaci, publicisti i propagandisti neprekidno su se, i tijekom emigrantskog razdoblja i u domovini, pozivali na Starčevića i njegov politički nauk. No, usporedno s time su iz pragmatičnih razloga, a svakako i s obzirom na socijalnu strukturu hrvatskog društva, nastojali koristiti kult Stjepana Radića koji je do silnih razmjera narastao napose nakon skupštinskog atentata 1928. i skore Radićeve smrti.

Pokušali su se na Starčevića osloniti i neke druge političke grupacije, od komunističkih do hrvatskih simpatizera nacional-socijalističkog rasizma, no jedino će ustaška propaganda stalno nastojati prikazati ustaštvo kao praktičnu primjenu starčevićanstva. Zato su i u emigrantskom i u domovinskom ustaškom tisku do 10. travnja 1941., a napose nakon toga, objavljene tisuće članaka u kojima se zastupa stajalište da ustaštvo nije ništa novo, nego je tek nastavak i oživotvorenje Starčevićeve političke misli i revolucionarnog duha koji je njome nadahnut.

Prema tom tumačenju, iz revolucionarne Starčevićeve misli, borbenog pravaštva i Rakovice proizišao je ustaški pokret sa svojim Poglavnikom. No, osim nekoliko malobrojnih iznimaka, ti su tekstovi većinom prigodni i prigodničarski, uglavnom nesadržajni i namijenjeni dnevnoj političkoj propagandi. Oni se skoro odreda bave samo dvama aspektima Starčevićeva djela, onim koji se smije nazvati državnopravnim te onim u kojem se ističe Starčevićovo seljačko podrijetlo i njegova vjera u hrvatskog seljaka.

Starčević, Kvaternik i pravaštvo slavljani su i na brojne druge načine, od školskih priredaba do vojnih mimohoda. Tijekom četverogodišnjega postojanja Nezavisne Države Hrvatske ipak je objavljeno nekoliko vrijednih i korisnih tekstova o njima, jedna ili dvije knjižice o Starčeviću (1942.) te izbor iz Starčevićevih spisa (1943.) koji je priredio Blaž Jurišić. Premda u jezičnom odnosno pravopisnom smislu prilagođena novom vremenu, ta je knjiga ostala lišena ustaške propagande te pojednostavljivanja i krivotvorenja Starčevićeva djela, pa će dugi niz desetljeća, čak i u demokratskoj Hrvatskoj, ostati nezaobilaznim, ključnim izvorom za njegovo proučavanje.

---

¹¹⁷ HR-HDA-216, MNP NDH, kut. 2, br. U. m. 446/44 od 9. VI. 1944; JONJIĆ 2021: 181.

Bibliografija

Novine i časopisi

- Alma mater. List hrvatske akademske omladine*, Konzorcij Almae matris, Zagreb, 1935.-1936.
- Alma Mater Croatica. Glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva u Zagrebu*, Hrvatsko sveučilišno društvo, Zagreb 1940.-1944.
- Časopis za hrvatsku povijest, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1943.-1944.
- Hrvatska gruda*, Konzorcij Hrvatske grude, Zagreb, 1940.-1945.
- Hrvatska revija*. Časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu življenja, Zagreb, 1941.-1945.
- Hrvatska smotra (za književnost, umjetnost i društveni život)*, Konzorcij Hrvatske smotre, Zagreb, 1941.-1944.
- Hrvatski krugoval*. Časopis za krugovalni život, Državni zavod za krugovalnu službu Hrvatski krugoval, Zagreb, 1941.-1945.
- Hrvatski narod. Glasilo Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, Ustaški nakladni zavod, Zagreb, 1941.-1945.
- Hrvatski radio-list*, Državna krugovalna postaja Zagreb, Zagreb, 1941.
- Hrvatsko pravo. Glavno glasilo Starčevićeve Hrvatske stranke prava*, Zagreb, 1910.
- Katolički list. Crkveno-pastoralni časopis*, Nadbiskupija zagrebačka, Zagreb, 1941.
- Das kleine Volksblatt*, Albrecht Dürer Verlag, Wien, 1942.
- Mjesečnik. Glasilo Hrvatskoga pravničkoga društva*, Zagreb, 1941.-1945.
- Neues Wiener Tagblatt*, Ostmärkisches Zeitungsverlag, Wien, 1941.
- Narodne novine. Službeni list Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1941.-1945.
- Nova Hrvatska*, Ustaški nakladni zavod, Zagreb, 1941.-1945.
- Odvjetnik. Organ Odvjetničke komore u Zagrebu*, Zagreb, 1941.-1945.
- Oedenburger Zeitung. Unabhängiges politisches Tagblatt für alle Stände*, Spron, 1941.
- Pester Lloyd*, Petser-Lloyd Gesellschaft, Budapest, 1941.
- Plava revija. Hrvatski omladinski mjesečnik (Mjesečnik Ustaške mladeži)*, Zagreb, 1940.-1943.
- Pokret. Glavno glasilo Hrvatske pučke napredne stranke*, Zagreb, 1910.
- Prosvjetni život. Glasilo Ministarstva nastave – Državnog zavoda za narodnu prosvjetu*, Zagreb, 1942.-1945.
- Rad i društvo. Mjesečnik za društvo-gospodarske probleme (Mjesečnik za suvremene socijalne probleme)*, Hrvatska radnička komora, Zagreb, 1941.-1944.
- Službeni glasnik Ministarstva nastave*, Zagreb, 1941.-1942.
- Spremnost. Misao i volja ustaške Hrvatske*, Ustaški nakladni zavod, Zagreb, 1942.-1945.
- Starčevićeva mladež. Priručni list za dužnostnike i voditelje radnih jedinica Starčevićeve mladeži*, Odio za promičbu Ustaške mladeži, Zagreb, 1941.-1942.

Ustaša. Viestnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta, Ustaški nakladni zavod, Zagreb, 1941.-1945.

Ustaška mladež. Omladinski prilog Ustaše, Ustaški nakladni zavod, Zagreb, 1941.

Knjige i članci

ARALICA, Višeslav. 2009. *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest.

BARIĆ, Nikica. 2012. *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest

BLAŽEKOVIĆ, Zdenko. 1944. *Mladež i država*. Zagreb. Zapovjedništvo Ustaške mladeži.

BOGDAN, Ivo. 1942. *Ante Starčević*, Zagreb.

Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj godine 1942. Od I. do XII. saborske sjednice – od 23. veljače do 28. prosinca 1942., Zagreb

BUDAK, Mile. 1934. *Hrvatski narod u borbi za slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu*, Izdanje Hrvatskoga kola u Sjedinjenim Državama i Kanadi.

CEROVAC, Drago. 1942. Temeljne misli društvene politike u ustaškoj državi, *Hrvatski radnik. Kalendar-godišnjak za godinu 1943*. Zagreb. Nakladna knjižara Velebit

CRLJEN, Danijel. 1942. *Načela Hrvatskog ustaškog pokreta*. Zagreb. Tiskara Matice hrvatskih akademika.

CRLJEN, Danijel. 1943. *Naš Poglavljenik*. Zagreb. Nakladna knjižara Velebit.

CVIETIN, Dominko. 1942. Traženje Hrvatske kroz ilirsku priču. Razvoj narodne svijesti od Vitezovića do Starčevića, *Zbornik hrvatskih sveučilištaraca*. Zagreb. Sveučilišni pododbor Matice hrvatske, Matica hrvatska. 61-154.

GOLDSTEIN, Ivo. 2001. (u suradnji sa Slavkom Goldsteinom). *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb. Novi liber.

GOLDSTEIN, Ivo. 2005. *Židovi u Zagrebu 1918–1941*. Zagreb. Novi liber.

GROSS, Mirjana. 2000. *Izorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb. Golden marketing.

HRVATINIĆ, Matijas [FRKOVIĆ, Mate]. 1973. *Srpska nacionalna i vjerska nastranost. Hrvati u jugoslavenskoj tamnici, svojoj samostalnoj državi i srbokomunističkoj klaonici*, Buenos Aires.

JAREB, Mario. 2006. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*. Zagreb. Školska knjiga.

JONJIĆ, Tomislav. 2021. *Trgovci hrvatskim kožama. Polemike o nacionalnoj povijesti XX. stoljeća*. Zagreb. Naklada Trpimir.

JURIŠIĆ, Blaž. 1994. *Dnevnik Blaža Jurišića*. Prir. Biserka Rako. Zagreb. Hrvatska sveučilišna naklada.

KRIZMAN, Bogdan. 1978. *Ante Pavelić i ustaše*. Zagreb. Globus.

KRIZMAN, Bogdan. 1980. *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*. Zagreb. Globus.

- KRIZMAN, Bogdan. 1983. *Ustaše i Treći Reich*. Knj. 1. Zagreb. Globus.
- Die Kroaten*, Herausgeber Clemens Diederich, Verlagsbuchhandlung Velebit, Zagreb, 1942.
- Kroatien baut auf. Zweite Jahreslese in Wort und Bild aus der Wochenschrift „Neue Ordnung“*, Naklada Europa, Zagreb, 1943.
- KVATERNIK, Slavko. 1941. *Odgoj i značaj hrvatskog domobrana*. Zagreb. Novinski odsjek Ministarstva hrvatskog domobranstva.
- LORKOVIĆ, Mladen. 1941. *Zadaci našeg naraštaja. Hrvatsko kolo. Književno-naučni zbornik*. 22/1941. Zagreb. Matica hrvatska.
- MAKANEC, Julije. 1943. *Priručnik državno-narodne nastave. Svezak I. Politička nastava*. Zagreb. Državna radna služba.
- MAKANEC, Julije. 1944. *Entwicklung des kroatischen Nationalismus*. Zagreb. Tipografija.
- MAREVIĆ, Josip. 1942. *Duhovni odgoj i obće-stručna naobrazba hrvatskog domobranskog starješine*. Zagreb.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2011. *Starčevićev dom u vihoru rata: pravaške uspomene iz doba Nezavisne Države Hrvatske. Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb. 827-861.
- Naša domovina, Zbornik, sv. II.: Hrvatska kultura – Politička poviest Hrvata*. Glavni urednik Filip Lukas. Zagreb, 1943. Glavni ustaški stan.
- Nezavisna Država Hrvatska. Katalog – Cjenik hrvatskih poštanskih maraka*. Drugo izdanje. Madrid. 1975. Domovina.
- ORŠANIĆ, Ivan. 1942. *Zadatci našeg rada. Govor održan dužnostnicima i članovima Ustaške mladeži u Radničkoj komori 9. studenoga 1941*. Zagreb. Promičba Ustaške mladeži.
- ORŠANIĆ, Ivan. 1973. *Uspomene iz Ustaške Mladeži. Republika Hrvatska*. 33/94. Buenos Aires. 34-48.
- PAVELIĆ, Ante. 1996. *Doživljaji*. Drugo izdanje. Zagreb. Naklada Starčević.
- Poglavnik govori*. 1941. Zagreb. Ured za promičbu Glavnog ustaškog stana.
- Poglavnikova džamija*, s. l. & s. a. [Zagreb, 1944.],
- ŠIŠUL, Vjekoslav. 1942. *Ante Starčević*, Zagreb, 1942

Ante Starčević in Ustaša Propaganda 1941–1945

As the founder and key ideologist of the Party of Rights, one of the central Croatian political parties in the second half of the 19th century, Ante Starčević was already declared the Father of the Homeland during his lifetime. Given his role in shaping the Croatian national integration ideology, he remains to this day a symbol, even a personification, of the Croatian aspiration for an independent state. As a result, many Croatian political parties used his name in their propaganda, and Starčević significantly influenced not only those who invoked his ideas but also those who discredited or even denied them.

This influence was particularly pronounced in the period before World War II, at a time of heightened ideological polarization on the Croatian, European, and even global political stage. During that time, in the late 1920s, as a reaction to the violence and persecution of Croats in the first Yugoslav state, the Ustaše movement emerged. Since both its founder, Ante Pavelić, and many of his associates originally belonged to the Croatian Party of Rights, it was entirely natural for Starčević and his ideology to become central themes in Ustaše propaganda. This was especially evident in the pre-war period, notably in Ustaše literature in the homeland, where Ustaše ideology, representing militant Croatian nationalism, clashed with the reformist tendencies in the Croatian Peasant Party, whose leadership was satisfied with achieving Croatian autonomy within the Yugoslav framework.

When, in the context of the Axis attack on the Kingdom of Yugoslavia in April 1941, the Independent State of Croatia was declared, the Ustaše movement found itself in a position where it could develop the cult of Ante Starčević and his closest associate, Eugen Kvaternik. Indeed, Starčević became a figure whom the regime's propaganda celebrated second only to the head of state, Pavelić. Starčević was written about almost daily, although most often superficially; streets and settlements were named after him; statues were meant to adorn Croatian cities; his photographs and drawings frequently appeared on the front pages of newspapers and magazines; his likeness appeared on postage stamps, and the state claimed copyright over his and Kvaternik's works.

Ustaše movement was portrayed as the modern, militant form of Starčević's ideology in specific international military-political circumstances, and the Independent State of Croatia was presented as the realization of Starčević's work. In parallel, the regime sought to cultivate the cult of Stjepan Radić, with Pavelić himself taking the lead in that. In the period before going into exile, Pavelić had directed numerous derogatory remarks at Radić and his Peasant Party. However, after Croatian national representatives were murdered in the Belgrade National Assembly in 1928, and Radić himself soon died from the effects of the assassination, Pavelić realized that among the predominantly peasant population of Croatia, Radić, as an extremely popular symbol of the struggle for peasant rights and a

victim of Greater Serbianism, could serve to attract his former supporters and to unify the Croatian people in difficult wartime circumstances.

For this reason, the cult of Radić was also developed. Although it never reached the same level as the cult of Ante Starčević, it was incorporated into the regime's narrative that Pavelić and the Ustaša movement represented the only authentic synthesis and affirmation of both Starčević's and Radić's doctrines.

Key words: Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Croatian party of Rights, Ante Pavelić, Ustaše ideology, Independent State of Croatia

Ključne riječi: Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Hrvatska stranka prava, Ante Pavelić, ustaštvo, Nezavisna Država Hrvatska

Tomislav Jonjić
Našička 19
10000 Zagreb
jonjic.tomislav@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Filip Šimetin Šegvić i Jure Trutanić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at

Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“

<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*